

ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГОТОВНОСТІ ДО АКТИВНОГО СЛУХАННЯ В ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Любчак Л.В.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Казаручик Г.М.

Брестський державний університет імені О.С. Пушкіна

В статті обґрунтовано необхідність цілеспрямованої підготовки майбутніх педагогів до організації педагогічної взаємодії у процесі навчання молодших школярів. Подано різні підходи науковців до визначення сутності поняття «активне слухання вчителя» в процесі спілкування з учнем. Проаналізовано результати діагностики індивідуального рівня готовності студентів до активного слухання. Визначено фактори, стилі активного слухання вчителя. Запропоновано прийоми роботи на вдосконалення вмінь активного слухання у студентів.

Ключові слова: педагогічна майстерність, педагогічна взаємодія, активне слухання, майбутній учитель, молодший школяр.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти потребує докорінної переорієнтації навчання і всього шкільного життя. Стратегією діяльності сучасної початкової школи прогресивні вчителі сприйняли ідеї педагогіки співробітництва, організації навчання на особистісно-гуманній основі спілкування з учнями. Сутність цих ідей полягає в комунікативному забезпеченні процесу навчання шляхом встановлення контакту з учнями, ведення з ними діалогу, організації активного слухання вчителя у процесі спілкування з учнем тощо.

Оскільки педагогічний процес передбачає взаємодію педагога з учнями, то вміння спілкуватися є однією з обов'язкових умов досягнення педагогічної майстерності [4]. Не випадково В.О.Сухомлинський потребу в спілкуванні називав найневикорінною і найлюдяншою. Він вважав, що там, де немає культивування цієї потреби, ніякими хитромудрими організаційними залежностями, ніяким підпорядкуванням і управлінням неможливо відшкодувати убогості виховання [8, с. 200].

Організація взаємодії з учнями як у процесі вивчення навчального матеріалу, так і на етапі перевірки знань учнів є важливою передумовою ефективності навчання. Якщо під час вивчення нового матеріалу вчитель виступає як ініціатор взаємодії з учнями, носій професійних знань та умінь, то на етапі перевірки знань головною дійовою особою є учень. Тому педагогічна майстерність вчителя найяскравіше вираження дістає на етапі перевірки знань учнів. У зв'язку з цим особливе місце серед компонентів педагогічної майстерності вчителя посідає вміння вчителя слухати учня під час його відповіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомий психолог-гуманіст К. Роджерс був переконаний, що у процесі педагогічного спілкування намагання вчителя глибоко зрозуміти і поділити почуття учня, не виявляючи при

цьому бажання його осудити або покарати, створює найсприятливіші умови для самовираження і утвердження школяра як особистості.

Н.В. Казаринова, В.М. Куніцина, В.М. Погольша визначають цілі та фактори активного слухання, стверджуючи, що ефективне слухання передбачає наявність складного комплексу вмінь, оволодіння якими вимагає від індивіда активності та свідомих зусиль. Серед факторів ефективного слухання автори виділяють: здатність людини протягом тривалого часу підтримувати увагу та сприймати інформацію; вміння сконцентрувати увагу на проблемах співрозмовника, забувши про власні турботи; наявність фізіологічних причин – людина думає швидше, ніж говорить (у слухача з'являється вільний час для обдумування своїх проблем) тощо [3].

О.В. Соловійова вважає, що ефективне слухання та здатність чути іншу людину тісно пов'язане із налагодженням зворотного зв'язку. Серед видів зворотного зв'язку автор виділяє оціночний і безоціночний. У своїй монографії «Зворотний зв'язок в міжособистісному спілкуванні» О.В.Соловійова робить огляд зарубіжних та вітчизняних досліджень з даної проблеми [7].

У налагодженні контакту педагога з учнями особливе місце посідає вміння вчителя слухати учня під час його відповіді. Цій проблемі присвячені праці І. Атватера, П. Міцича та ін. І. Атватер розглядає слухання як активний волевільний процес, що потребує певних навичок і умінь. Слухання є важливим елементом психологічного контакту з учнем і виконує функцію зворотного зв'язку [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед великої кількості праць про види, техніки і прийоми спілкування, особливості педагогічного спілкування, міжособистісний зв'язок у педагогічній взаємодії та шляхи вдосконалення комунікативних умінь педагога відсутні дослідження щодо готовності

студентів педагогічних навчальних закладів до активного слухання та способів оволодіння майбутніми педагогами прийомами активного слухання у процесі педагогічної взаємодії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування важливості процесу формування вмінь активного слухання у студентів педагогічних навчальних закладів та визначення способів оволодіння майбутніми вчителями початкової школи прийомами активного слухання під час ведення діалогу з учнем.

Виклад основного матеріалу. У процесі професійної підготовки майбутніх педагогів особливу увагу варто звернути на вироблення потреби будувати взаємини з учнями на діалогічних засадах. Беззаперечною істиною для кожного студента має стати те, що вчитель та його учні – це рівноправні суб'єкти навчального процесу, де педагог визнає за учнем право на активну роль у навчанні та створює умови для розвитку його творчого потенціалу.

Одним із важливих завдань вузівської підготовки є формування у майбутніх учителів початкової школи уявлень про сутність активного слухання вчителя в процесі спілкування з учнем, оволодіння прийомами активного слухання, постановки запитань у процесі педагогічної взаємодії. Найкращі можливості для формування установки на самостійну роботу студентів з удосконалення вмінь активного слухання має навчальна дисципліна «Педагогічна майстерність». Під час проведення лабораторно-практичних занять студенти можуть знайти відповіді на головні теоретичні положення з даної теми, набути вмінь та навичок активного слухання під час виконання різноманітних вправ, а також змоделювати та продемонструвати фрагмент уроку з перевірки знань учнів у формі бесіди (робота в мікрогрупах).

Для ефективної роботи з формування навичок активного слухання у майбутніх учителів початкової школи необхідно опиратися на їх індивідуальний рівень готовності до активного слухання. Для виявлення навичок слухання кожного студента ми скористалися переліком ситуацій, що пропонуються опитувальником І.М. Юсупова – тест «Чи вмієте ви слухати?» [9]. Студентам третього курсу факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв ВДПУ імені Михайла Коцюбинського пропонувалось у переліку ситуацій позначити ті, які спричиняють незадоволення, роздратування у бесіді з будь-якою людиною. Відсоток ситуацій, що викликають незадоволення та роздратування дозволив нам визначити високий, достатній та низький рівень готовності студентів до активного слухання. З 37 студентів лише 5 (13,5%) респондентів засвідчили високий рівень, 14 (37,9%) опитаних продемонстрували достатній рівень і 18 (48,6%) третьокурсників знаходяться на низькому рівні готовності до активного слухання.

Проведене нами дослідження засвідчує, що майже половина опитаних студентів знаходиться на низькому рівні готовності до активного слухання. Спостереження за окремими студентами під час проходження ними різних видів педагогічної практики підтверджує низький рівень використання майбутніми фахівцями прийомів рефлексивного та нерелфлексивного слухання на етапі перевірки знань учнів. Виходячи з результатів проведеного дослідження, виникає потреба цілеспрямованого формування відповідних навичок у студентів вже на етапі вузівської підготовки. Широкі можливості для формування уявлень про сутність активного слухання вчителя в процесі спілкування з учнем та оволодіння прийомами активного слухання у процесі педагогічної взаємодії мають психолого-педагогічні дисципліни. Програма навчальної дисципліни «Педагогічна майстерність» передбачає вивчення даної теми.

У процесі обговорення теоретичних питань студенти визначають фактори ефективного слухання:

- ситуативні – певна ситуація може сприяти чи заважати вербальному впливу і сприйманню інформації;
- суб'єктивні: психологічний стан співрозмовників може збігатися або не співпадати; емоційне сприйняття співрозмовника накладається на висловлену ним інформацію; певні наявні умови відволікають від сприймання інформації і заважають впливові; може мати місце неоднакова поінформованість співрозмовників або різний їх інтелектуальний рівень; результати спілкування можуть не збігатися з очікуваннями співрозмовників;
- недоліки мовлення та мови; погана дикція; відсутність логіки у висловлюваннях; неточна передача інформації тощо.

Досить важливо, щоб у процесі обговорення факторів ефективного слухання студенти усвідомили власні проблеми, які заважають їм стати гарними слухачами. Викладач має допомогти кожному студенту, за потреби, скласти власну програму вдосконалення вмінь активного слухання.

Особливий інтерес викликає у майбутніх педагогів інформація про типологію «поганих слухачів»:

- «псевдослухач», людина, яка вдає, що слухає. Він дивиться на промовця, хитає головою в знак згоди або незгоди, вимовляє звуки і репліки типу «так-так», «хм-м», «угу», демонструючи увагу, в той час у дійсності залишається «глухим». Причини такої поведінки можуть бути різними – заглибленість у власні турботи, нудьга, однак результат один – промовця не чуєть.
- «самозакоханий слухач», людина, яка прагне, щоб слухали тільки її і не має ані часу, ані бажання слухати іншого.
- «слухач-вигадник», людина, яка ніколи не вислуховує співрозмовника до кінця і, щоб заповнити пропущене або незрозуміле, вигадує

події або реакції у відповідності з власною логікою або власним досвідом. Тому, коли вона говорить «все зрозуміло», це не означає, що вона зрозуміла саме свого співрозмовника.

- «слухач-бджола», людина, яка слухає тільки те, що цікаво і важливо для неї самої. Все інше вона пропускає повз вуха, вважаючи неважливим або хибним.

- «слухач-жало», людина, яка тільки і чекає, щоб співрозмовник припустився помилки або обмовки, щоб вказати йому на це і говорити тільки про це [3, с. 88].

Часто студенти «приміряють» дану типологію на себе та співставляють власний стиль поведінки під час слухання іншого з пропонуваними варіантами псевдослухачів. На даному етапі роботи викладач має запропонувати майбутнім педагогам методику формування навичок та прийомів техніки слухання, основними компонентами якої є: підтримка уваги (спрямованість і стійкість уваги, візуальний контакт тощо), використання елементів невербального спілкування (погляд, поза, жести, мова міжособистісного простору, зміна висоти голосу та інтонації) як немовної підтримки учня; репліки й питання для заохочення до подальшого викладу матеріалу [6, с. 322]. Майбутні педагоги усвідомлюють, що процес слухання передбачає наявність в учителя не лише суто технічних прийомів, а й розвинутих особистісних утворень, пов'язаних із виявом розуміння, схвалення учня.

Обговорення теоретичних питань з даної теми варто завершити визначенням ефективних стилів слухання. Студенти з'ясовують, що слухання відповіді учня може відбуватись як у рефлексивній, так і нереклексивній формі.

Нереклексивне слухання полягає в умінні уважно мовчати, не втручаючись у промову співрозмовника зі своїми зауваженнями. Проте це мовчання активне, тому що потребує великого зосередження на предметі розмови, вияву розуміння, схвалення і підтримки. Зовні пасивна поведінка в дійсності вимагає великої напруги, фізичної і психологічної уваги. Як правило, нереклексивне слухання корисно використовувати тоді, коли дитина хоче обговорити власні проблеми, виявляє такі глибокі почуття, як гнів або горе, або просто говорить про те, що вимагає мінімальної відповіді. Нереклексивне слухання доцільно використовувати в ситуаціях, коли учень бажає висловити свою точку зору, пережитий ним емоційний стан з приводу питання, що обговорюється на уроці. За формою нереклексивне слухання передбачає використання стислих реплік типу «Так?», «Продовжуй, продовжуй. Це цікаво», «Розумію», «Приємно це чути», «Розкажи детальніше?», або невербальних жестів підтримки (наприклад, схвальний нахил голови тощо).

Слід звернути увагу студентів і на мінімальне втручання в розмову під час нереклексивного слухання, і на те, що неправильне

використання репліки може призвести до порушення контакту з молодшим школярем.

Рефлексивне (або активне) слухання – це зворотний зв'язок з тим, хто говорить, що використовується для контролю точності сприйняття почутого. На відміну від нереклексивного слухання, той, що слухає більш активно використовує словесну форму для підтвердження розуміння повідомлення [1]. Саме уміння рефлексивного слухання необхідне вчителю на етапі перевірки знань, тому що дає змогу розкрити зміст повідомлень учнів, виявити причини помилок і утруднень учня під час засвоєння конкретної навчальної теми.

У процесі виконання студентами вправ на розвиток умінь активного слухання вони набувають навичок використання різних видів рефлексивних відповідей під час ведення діалогу: з'ясування, перефразування, резюмування. Однією з таких вправ може бути «Вибір теми для активного слухання». Студентам пропонується по колу назвати тему, яка викликає у них, на даний момент, найбільший інтерес. Викладач показує приклад резюмування, обираючи декілька тем для подальшого обговорення в трійках, які найчастіше згадувались студентами у колі. Майбутні педагоги об'єднуються в міні групи згідно актуальних для них тем для оволодіння прийомами перефразування. Перед початком роботи мікрогруп варто повторити висловлювання, що найчастіше вживаються у процесі перефразування «Як я зрозумів тебе...», «На твою думку...», «Ти гадаєш...», «Іншими словами, ти вважаєш...» та ін. Студенти вчаться вибирати лише головні, істотні моменти повідомлення та приходять до висновку, що перефразування стосується лише змісту ідей, а не почуттів і ставлення до цієї ідеї. Резюмуючи відповіді студентів, викладач допомагає поєднати фрагменти відповідей кількох студентів у смислово єдність.

Особливої уваги заслуговує моделювання студентами фрагмента уроку: перевірка знань учнів у формі бесіди. У процесі підготовки до лабораторно-практичного заняття студенти готують фрагмент уроку (етап перевірки знань) з будь-якої теми навчального предмета початкової школи та демонструють його в аудиторії. По завершенні моделювання фрагмента уроку проводиться самоаналіз та колективне обговорення техніки постановки запитань, прийомів візуального контакту, організації особистісного простору, поз та жестів тощо. В кінці такого заняття варто здійснити рефлексію та визначити шляхи самостійної роботи кожного студента для вдосконалення техніки активного слухання.

Висновки і пропозиції. Отже, ефективне слухання передбачає наявність складного комплексу вмінь, оволодіння якими вимагає від майбутнього педагога активності та свідомих зусиль. Проведене нами дослідження засвідчує, що переважна більшість опитаних студентів третього

курсу знаходиться на низькому та достатньому рівні готовності до активного слухання. Пропонуємо широко використовувати можливості навчальної дисципліни «Педагогічна майстерність» для підвищення рівня готовності до активного слухання та формування установки на самостійну роботу студентів з удосконалення відповідних

умінь. У процесі проведення лабораторно-практичних занять поряд із засвоєнням основних теоретичних положень з даної теми, особливу увагу варто звернути на формування практичних умінь та навичок активного слухання під час виконання вправ та моделювання фрагменту уроку з перевірки знань учнів у формі бесіди.

Список літератури:

1. Атьватер И.Я. Я вас слушаю. Советы руководителю, как правильно слушать собеседника / И.Я. Атьватер. – 2-е изд. – М., 1989. – С. 145–162.
2. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т.Г. Винокур. – М.: Наука, 1993. – 128 с.
3. Куницына В.Н. Межличностное общение: Учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
4. Любчак Л.В. Роль інтерактивних технологій навчання у формуванні комунікативної компетентності майбутнього педагога // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. – Вип. 19. – Умань, 2007. – С. 28–35.
5. Мицич П. Как проводить деловые беседы / П. Мицич. – М., 1987. – С. 50–64.
6. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
7. Соловьёва О.В. Обратная связь в межличностном общении : монография / О.В. Соловьёва. – М., 1992. – 112 с.
8. В.А. Сухомлинский о воспитании / Сост. С.Л. Соловейчик. – М.: Политиздат, 1975. – 228 с.
9. Юсупов И.М. Психология взаимопонимания / И.М. Юсупов. – Казань, 1991. – С. 137–141.

Любчак Л.В.

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

Казаручик Г.Н.

Брестский государственный университет имени А.С. Пушкина

ФОРМИРОВАНИЕ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ГОТОВНОСТИ К АКТИВНОМУ СЛУШАНИЮ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ

Аннотация

В статье обоснована необходимость целенаправленной подготовки будущих педагогов к организации педагогического взаимодействия в процессе обучения младших школьников. Представлены различные подходы ученых к определению сущности понятия «активное слушание учителя» в процессе общения с учеником. Проанализированы результаты диагностики индивидуального уровня готовности студентов к активному слушанию. Определены факторы, стили активного слушания учителя. Предложено приемы работы на совершенствование умений активного слушания студентов.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, педагогическое взаимодействие, активное слушание, будущий учитель, младший школьник.

Lyubchak L.V.

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Kazaruchik G.N.

Brest State University of the name of A.S. Pushkin

FORMATION FOR FUTURE TEACHERS OF READINESS TO ACTIVE LISTENING IN THE PEDAGOGICAL INTERACTION WITH PRIMARY SCHOOL PUPILS

Summary

The article substantiates the necessity of purposeful training of future teachers for the organization of pedagogical interaction in the process of teaching primary school children. The various approaches of scientists to the definition of the concept of “active listening of a teacher” in the course of communication with a student are presented. The results of diagnostics of the individual level of readiness of pupils for active listening are analyzed. The factors, styles of active listening of the teacher are determined. Proposed methods of work for the development of students' active listening skills.

Keywords: pedagogical skill, pedagogical interaction, active listening, future teacher, primary school pupil.